

ILMIY-ADABIY MEROS VA ADABIY TANQIDCHILIK TARIXI MASALALARI.

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti

O'zbek va chet tillar kafedrası

F.f.f.d (PhD) dotsenti

Akmal Raxmatullayevich Tursunov,

gmail: akmal_tursunov_1971@mail.ru

Ma'lumki, adabiy tanqid adabiyotshunoslikning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Adabiy tanqid fan sifatida adabiyotshunoslik ilmining asosiy yo'nalishlari doirasida faoliyat yuritadi, badiiy asarni, adabiy jarayonni tadqiq etadi, muayyan ilmiy xulosalar chiqaradi.

Shu jihati bilan adabiy tanqid, bir tomondan, adabiyotshunoslikning boshqa tarkibiy qismlari (adabiyot tarixi, adabiyot nazariyasi, fundamental tadqiqotlar va hokazo) bilan mushtarak qonuniyatlarga amal qilsa, boshqa tomondan, o'ziga xos xususiyatlarga ham egadir. Bu o'ziga xoslik, avvalo, badiiy asarni tadqiq etish usuli va uslubiy individuallik bilan belgilanadi.

Demak, ilm-fan, adabiyot va san'atning barcha turlari va janrlariga mansub asarlar muayyan metodologik tamoyillar asosida tadqiq va talqin etiladi. Har qanday sohaning metodologik tamoyillarini aniq belgilash mazkur sohaning metodologik asoslarini topish demakdir. Biroq yuqorida keltirilgan ta'riflar metodologiyaning barcha jihatlarini to'liq qamrab olgan, deyish qiyin. Unda asosiy e'tibor ilmiy bilish metodlariga qaratiladi. Vaholanki, ilmiy bilish metodlari, umumiy va xususiy tadqiq usullari nisbatan kam o'zgaruvchan bo'lib, albatta, birinchi galda uning mohiyati, mazmun doirasi islohga muhtoj bo'ladi.

Binobarin, metodologiya deganda faqat metodlar va ularning nazariyasi haqidagi ta'limot nazarda tutilmaydi, balki ilmiy konsepsiyani yangilovchi, ilmiy

g'oyalar tizimini shakllantiruvchi, muammolarni belgilovchi, yo'nalishlarni aniqlovchi va shu asnoda fundamental tadqiqotlarga yo'l ochib, nazariy umumlashmalar qilishga zamin hozirlaydigan jarayon ham anglashiladi.

Adabiy tanqidning nazariy va amaliy faoliyatiga doir tadqiqotlarda adabiy tanqid bilan adabiyot nazariyasi va adabiyot tarixi orasiga «xitoy devori» qo'yib bo'lmazligi ta'kidlanadi. O'z-o'zidan ayonki, adabiyot nazariyasi faqat aniq asarlarni o'rganish asosidagina mavjud bo'lishi mumkin. Adabiyotga kriteriyalar va umumiy yondashuvlarni ishlab chiqish yoki kategoriyalarini o'rnatish mumkin emas.

Metodologiyaga oid tadqiqotlarda uning uch xil darajasi farqlab ko'rsatiladi. Ularning nomlanishi turlicha bo'lsa-da, mohiyati bir xil. Jumladan, ba'zi manbalarda ular falsafiy, umumilmiy, xususiy daraja deb farqlansa, boshqa kuzatishlarda falsafiy, oraliq va nofalsafiy metodologiya deb ataladi. Shu ma'noda adabiy tanqid metodologiyasining tarkibiy qismlarini, darajasini aniqlash, shu asosda uning metodologik tamoyillari va asoslarini belgilash muhimdir.

Adabiy tanqidning metodologik asoslarini belgilashda ichki va tashqi omillar muhim ahamiyatga ega. Bunda tashqi omil sifatida uning boshqa fanlar bilan aloqasi, mushtarak jihatlarini nazarda tutiladi. Biroq adabiy tanqid, garchi boshqa ko'plab fanlar, jumladan, adabiyotshunoslikning boshqa tarkibiy qismlari bilan bir qancha mushtarak jihatlarga ega hamda tadqiq obyekti bir bo'lsa-da, muayyan xususiyatlarga ko'ra ulardan farqlanadi. Bu farq, birinchidan, uning nazariy va amaliy faoliyatida kuzatiladi.

Adabiy tanqidda konsepsiyaning yangilanishi munaqqid dunyoqarashidagi yangilanish bilan uzviy bog'liq jarayondir. Dunyoqarash yangilanmay turib ilmfanda yangilanish bo'lishi mushkul. Bu, ayniqsa, ijtimoiy fanlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Shu bois, dunyoqarashning yangilanishi ham ijtimoiy, ham ma'naviy

omillarga birdek bog'liqdir. Ijtimoiy hayotda yuz berayotgan o'zgarishlar jamiyat ma'naviyatida aks etadi. Ayni chog'da, ma'naviy olam ham ijtimoiy borliqning shaklu shamoyilini belgilovchi muhim omillardan sanaladi.

Binobarin, yangicha dunyoqarash yangicha tasavvur va tafakkurning yuksak darajadagi uyg'unlashuvi hosilasidir. Shunga ko'ra, adabiy tanqidda tasavvur va tafakkur tarzining yangilanishi- bu, avvalo, o'zlikni anglash demakdir. «O'zlikni anglash» tushunchasi falsafiy mazmunga ega. Keng ma'noda bu tushuncha jamiki qadriyatlar, insoniy tuyg'ular, tarix, madaniy meros va hayot haqiqatiga bo'lgan yangicha munosabatlar majmuidir .

Adabiy tanqidagi o'zlikni anglash nisbatan tor va muayyan ma'noga ega bo'lib, birinchi galda, subyekt sifatida o'zligini qayta qurishni anglatadi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, munaqqid «men»ida, tafakkurida boshlagan yangilanish jarayoni bir meyorda, silliq kechmaydi. O'tish davriga xos bo'lgan barcha murakkabliklar, ziddiyatlar tanqidchining e'lon qila boshlagan maqola va tadqiqotlarida muayyan tarzda o'z ifodasini topa boshlaydi. Bu xususiyat turlicha mazmun va yo'nalishlarda namoyon bo'lishi mumkin.

Adabiy tanqidning so'nggi o'n-o'n besh yillik faoliyatini ko'zdan kechirganda eng muhim ilmiy g'oyalar sifatida, avvalo, metodologiya va uning tamoyillari yangilanishi bilan bog'liq vazifa dolzarb muammoga aylanganligiga guvohi bo'lish mumkin. Shu bois, keyingi yillarda chop etilgan ko'plab maqola va bahs-munozaralarda yangicha metodologik tamoyillar xususida fikr yuritildi.

Mazkur asos, ayni paytda ko'plab metodologik tamoyillarni o'zida mujassamlashtirgan, birikkan, sinkretik asos sifatida namoyon bo'lmoqda. Adabiy tanqidning oraliq metodologiyasini badiiy ijod qonuniyatlari, birinchi galda estetik kategoriyalar tashkil etadi. Ma'lumki, ilmiy bilish ijod tufayli amalga oshiriladi. Muammoga ijodiy yondashilmasa fanda kashfiyotlar yaratib

bo'lmaydi. Metodologiyada ijod ikkiga: ilmiy ijod va badiiy ijodga ajratiladi. Ilmiy ijodda ilmiy tafakkur yetakchilik qiladi. Uning ifoda usuli ham ilmiy til orqali amalga oshiriladi. Adabiy tanqidning muhim metodologik asoslaridan biri - ifoda usuli va uslubiy o'ziga xosligi uning ham ilmiy va ham badiiy ijodga birdek daxldorligidadir .

Ayni chog'da adabiy tanqidning tadqiq obyekti badiiy asardir. Badiiy asarning yetakchi xususiyati yuksak badiiylik va obrazlilikda namoyon bo'ladi. Binobarin, adabiy tanqid badiiy asar poetikasini, avvalo, badiiy-estetik qonuniyatlar, mezonlar asosida tadqiq etadi.

Badiiy mantiq xayolan, hattoki, tasavvurda ham hayotiy mezonlari doirasidan tashqari chiqsa, o'zining hayotiy qiyofasini, ta'sirchanligini ma'lum darajada yo'qotadi. Shuning uchun badiiy mantiq har doim, har bir shaklda ham hayotiy mantiq bilan muayyan darajada shartlangan holda voqe bo'lishi shart».

«Badiiy asar- xoh u lirika, xoh nasr, xoh drama bo'lsin-yozuvchining mahsuli. Farzand ota-onasiga o'xshamasligi mumkin emas. Badiiy asar talqin, tahlil qilinganda, tabiiyki, yozuvchining ruhiy holati, kayfiyati hisobga olinadi. Adabiyotshunoslikda badiiy asarni talqin etishda yozuvchi ruhiyati, kayfiyati-holatini o'rganuvchi soha bor.

XX asr o'zbek adabiyoti salaflari, jumladan, Fitrat, Qodiriy, Cho'lpon, G'.G'ulom, Oybek, A.Qahhor va H.Olimjondek atoqli ijodkorlar hayoti va ijodini, umuman, ular mansub bo'lgan davr adabiyotini qayta xolis baholash hamda ular qoldirgan boy adabiy merosga aksiologik yondashuv adabiy tanqid metodologiyasining muhim tamoyillaridan biriga aylanib bormoqda. Chunonchi, Abdug'afur Rasulovning «Tanqid, talqin, baholash» kitobida tarixiy-funksional yondashuv yoxud badiiy asarni qayta baholash muammolariga jiddiy e'tibor beriladi. Olim o'zbek mumtoz va jahon adabiyotidagi o'lmas asarlar bilan birga

XX asr adabiyoti namoyandalari ijodini qayta baholash, ularni qadriyatlar mezonida talqin etish bugungi tanqidchilikning asosiy metodologik tamoyillaridan biriga aylanayotganini ilmiy kuzatishlar orqali asoslab beradi.

XX asr o'zbek adabiyotini bugungi yangilanayotgan tafakkur, yangicha ilmiy konsepsiya va metodologik tamoyillar asosida qayta baholash va undan bugungi kun uchun zarur xulosalar chiqarish asosiy yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda.

1. Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik. – T.: O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007-y.

Adabiy tanqidagi yana bir muhim muammo adabiy jarayon bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu yaratilayotgan badiiy adabiyot namunalariga munosabat masalasidir. Badiiy asarni yangicha metodologik tamoyillar asosida tahlil va talqin qilish, birinchi galda, unga badiiy-estetik hodisa sifatida yondashuv kun tartibidagi asosiy masalalardan biriga aylanmoqda. Bu adabiy tanqidning ham nazariy, ham amaliy faoliyatiga aloqador masalalardan biridir. Adabiy tanqidning so'nggi davr faoliyati shundan dalolat bermoqdaki, bugungi kunda badiiy asarga dialektik yondashishdan tashqari, germeneytik yondashuv ham kuchayib bormoqda. Shuni alohida ta'kidlash zarurki, yuqorida tilga olingan yondashuv va metodlarning barchasi falsafiy mazmunga egadir. Binobarin, adabiy tanqid metodologiyasining muhim jihatlaridan biri uning amaliyotda falsafaning umumiy qonun va kategoriyalar, ilmiy bilish usullariga asoslanishida namoyon bo'ladi.

Vatan ravnaqi; yurt tinchligi; xalq farovonligi; komil inson tarbiyasi; ijtimoiy hamkorlik; millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik singari g'oyalari bilan istiqlol davri adabiy tanqidchiligining yetakchi tamoyillarini qiyoslasak, ularda mushtarak jihatlar nihoyatda ko'pligiga guvohi bo'lamiz. XX

asr o'zbek adabiyotini, jumladan, milliy uyg'onish davri adabiyoti namoyandalari M.Behbudiy, A.Avloniy, A.Fitrat, A.Qodiriy, A.Cho'lpon singari ulug'ma'rifatparvar adiblar ijodini qayta baholash va shu asnoda o'zlikni anglash, milliy qadriyatlarni tiklash va ulug'lash konsepsiyasi ustivor bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, badiiy mantiq ijodkor ileali, ijodiy xayoli, dunyoqarashi bilan qay darajada bog'liq bo'lmasin, obrazlar, voqealarning badiiy talqinini, vazifasini belgilashda u hayotiy mantiqqa rioya qilishi lozim

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik. – T.: O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007-y.
2. Karimov B. «Qodiriy qadri». – T.: 2003-y.
3. Karimov B. «Adabiyot, badiiyat, abadiyat». T.: Xotiralar, badialar, maqolalar. 2004-y.